

ԱՆԱՏԻՏ

ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍԵԱՅ

Ազգային, Գրական, Գեղարուեստական

Է. ՏԱՐԻ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

Թիւ 9

ԴԵՄՔԵՐ

Մ. Մանկա-
սարեան

Ահա գէտը մը որ նշանակալից տեղ մը կուգայ գրաւել շարքին մէջ այն Հայերուն որ օտար ու բարձրագոյն միջավայրներու մէջ մեր ցեղին մտաւոր ուժը ապացուցած են։ Լեւոնիկեան ազատախօսութեան ամենէն ժայլուն, ամենէն գործունէ ներկայացուցիչներէն մին է ինքը այս պահուս։ Եւ իր անուանը ծանօթ է ու սիրուած ոչ միայն Նոր Աշխարհին, այլ եւ Եւրոպայի, ազատախօս շրջանակներուն մէջ։ Կրկնա-

Պ. Մ. ՄԱՆԿԱՍԱՐԵԱՆ

պէս հաճելի է մեզի համար՝ նկատել մեր հայրենակցին գրաւած այդ գեղեցիկ դիրքը մեծագոյն ազգերու մտաւորական ոլորտին մէջ, ու տեսնել որ ան այդ դիրքը վաստակած է իր ուժերը նուիրելով / գերազանցապէս ագիտ. ու կենսական գործի մը։

Պ. Մանկասարեան ծնած է Պոլիս, 1863ին, հայ-բողոքական ծնող-քներէ։ Իր առաջին ուսումն ստացած է Բուպրեթ Գոլէճին մէջ. 1880ին զաջած է Ամբրիւս եւ հետեւած է «Փրինսիփըն» Համալսարանի աստուածաբանական ճիւղին, շրջանաւարտի վկայագիրը ստանալէ յետոյ, հաստատուած է Ֆիլասոկի-Փիլա՝ իրր կրօնական քարոզիչ, եւ այդ պաշտօնը վարած է հինգ

տարի . այդ միջոցին իր խօսած քարոզներէն մէկ քանին հրատարակած է հատորի մը մէջ *A voice from the Orient* (Ձայն մը Արեւելիքն) տիտղոսով : Ճշմարտութեան անկեղծ հետախուզումը , որ իր նկարագրին խորքը կը կազմէ եւ իր կեանքին նպատակն է եղած , օր մը զինքն առաջնորդած է , ազդեցութեամբ Էմիրսոնի , Չէյնսիի , Ռենանի եւ նմանօրինակ ազատասիրտ գրողներու գործերուն ընթերցման , նշմարելու կրօնական վարդապետութեանց զգալի ազդեցութիւնը՝ անկաշկանդ ու տոկուն տրամաբանութեան հանդէպ . այդ օրն իսկ , Մանկաստանի օրոշած է հրամարիլ Եկեղեցիին ծառայելու եւ ինքզինքը նուիրել Ազատ Մտածման դասին : Սրահի մը մէջ սկսած է այդ նոր ոգւով բանախօսութեանց շարք մը . իր յաջողութիւնը՝ առաջին քայլէն՝ մեծ է եղած . իր կուռ տրամաբանութեան մը վրայ հիմնուած համոզիչ ու զբաւիրող պարզութեամբ իր հաւաքած հետաքննողներ , որոնց եկած միացած են իր երեցականի քարոզները հրացումով լսող ունկնդիրներէն շատերը : Հետզհետէ իր համարը տարածուելով Փիլատիոֆիայէն ալ դուրս , 1889ին Ատլէք զինքը կը հրաւիրէ գալ Նիւ-Եորք եւ իրեն գործակցիլ իր բանաստ՝ իր Ethical Culture Society (բարոյագիտական մտածակութեան ընկերութիւն) . Ատլէք , Ամերիկացի Հրեայ մը , 1876ին հիմնած էր այդ ընկերութիւնը որ քիչ ատենէն մեծ տարածում գտած էր , ու ոչ միայն ունէր Նիւ-Եորքի մէջ բազմաթիւ անդամներ , այլ եւ մասնաճիւղեր Չիքագոյի , Մէյնթ-Լուիզի , Ֆիլադելֆիայի եւ այլ քաղաքներու մէջ : Մանկաստանի կ'ընդունի հրաւերը , կը հաստատուի Նիւ-Եորք , ու ստար տարիի չափ կը դործակցի այդ ընկերութեան , բանախօսելով Նիւ-Եորք , — ինչպէս եւ՝ Երբեմն՝ միւս քաղաքներուն մէջ : 1900ին՝ Չիքագոյէն զինքը կը հրաւիրեն գալ այնտեղ ազատասիրտական նորաստատ ընկերութեան մը գլուխ անցնել . այժմ Պ. Մանկաստանի Չիքագոյի այդ ընկերութեան մշտական բանախօսն է . 2000է աւելի ունկնդիրներ կը խոնարին՝ իր բանախօսութեանց , որոնցմէ մէկ քանին գրեթէ բոլորն ձուլուած են . հիմնած է նաեւ ամսաթերթ մը . *Liberal Review* (ազատական հանդէս) անունով ,

որու մէջ կ'ընդլայնէ իր գաղափարները 1902ին ի լոյս ընծայած է իր գլուխ-գործոցը , *A new catechism* (Նոր կրօնագիտութիւն) տիտղոսով , որմէ արդէն 15,000 օրինակ սպառած է Ամերիկայի մէջ եւ 20,000 օրինակ Անգլիոյ մէջ՝ ուր մասնաւոր տպագրութիւն մը երեւցած է հնդկական կենդանաբանութիւնի մէջ . Հոլիւոք ծանօթ ազատասիրտ անգլիացի գրողին մէկ ներբողալից յառաջաբանով . անցեալ տարուան սկիզբը այդ գրքին ֆրանսերէն թարգմանութիւնն ալ հրատարակուեցաւ՝ *Le Monde sans Dieu* (Աշխարհ առանց Աստուծոյ)՝ նորահայտ ու անհրապառտ տիտղոսով , եւ Փարիզի ու Պրիւսիոյ ազատական մամուլին մէջ մեծ գովեստներով ողջունուեցաւ :

A new Catechism — որուն առաջին գրիւններն թարգմանութիւնը կը հրատարակեմ Անահիթի ներկայ թիւին մէջ , — հրաշակերտ մըն է՝ արդարեւ՝ յստակ եւ ամուր դասողութեան , պարզ , վճիռ ու ճշգրիտ ոճի՝ Պ. Մանկաստանի այն « հակառակ ձեւով » մտնողներէն չէ որոնք հին ատելութեան մը տեղ նոր ատելութիւն մը , հին կաշկանդումին տեղ նոր կաշկանդում մը կը բերեն . « Կրօնք » եւ « Աստուած » թուերն իսկ հակակրօնի չեն իրեն (եւ իրեն համար շատ անախորժ թուած է , ինչպէս ինքն իսկ կ'ըսէ ինծի , տեսնել որ իր գրքին տիտղոսը փոխուած է « Աշխարհ առանց Աստուծոյ ») . իրեն հակակրօնի է ինչ որ մարդոց տգիտութիւնն ու ստրկամտութիւնը դրած են այդ բարեբուն մէջ . պէտք է՝ ըստ իրեն՝ այդ բարեբուն տալ ազնիւ ու լայն իմաստ մը , որ զանոնք գեղեցիկութեան եւ բարեքի աղբիւրներ դարձնէ : Մարդը պէտք ունի — եւ իր պէտքերուն վեհագոյնն է այդ — կեանքի սովորական , գոհիչ գոհացումներէն վեր՝ անպահաւանջիւր ու բարձր ձգտում մը առաջնորդէ ի գերազոյն Բարին , զէպ ի գերազոյն Գեղեցիկը . այդ ձգտումը կրօնքն է , եւ գերազոյն Բարին , գերազոյն Գեղեցիկը՝ Աստուծոյ : Բայց մինչ մարդոց մեծագոյն մասին համար Աստուած եւ կրօնը տեղական , ցեղային գոյն մը կը ստանան , երեւակայական ու հակատրամադանական իրողութեանց վրայ կը հիմնեն իրենց գոյութիւնը , մարդոց միջեւ երկպառակութեան , ատելութեան շարժառիթներ կը դառնան , մարդ-

կային մտքին ազատ յառաջխաղացութիւնը կը խափանեն զայն սեղմելով անփոփոխելի, ան-
բըննադատելի վարդապետութեան մը մէջ (որ
սակայն իւրաքանչիւր մարդկային խմբակի հա-
մար տարբեր է), մինչ մարդոց մեծագոյն մասին
համար՝ կրօնը եւ Աստուած այս կասեցնող,
կապկպող եւ միմաճնող դերը կը կատարեն, Պ.
Մանկաստանին պէս մտածողներու համար՝
կրօնը ազատ մտածութիւն սէրն է, մարդուն
պարտականութիւնը՝ ճշմարտութիւնն ազատա-
րէն եւ ամբողջ մարդկութեան օգուտին համար
հետախուզելու, ու Աստուած՝ իտեալն է, սկզբ-
բունքը ամէն բարութեան ու գեղեցկութեան,
աղբիւրը տիեզերական ուժին ու կեանքին,
կրօնը այսպէս ըմբռնուած, եւ Աստուած՝ այս-
պէս յղադուած, ազնուացնող, բարձրացնող
տարրեր կը դառնան մարդոց համար, փոխա-
նակ պատականութիւն, ստրկացման եւ քանդու-
միութեան ըլլալու ։

Համոզուիլ որ ոչ մէկ մարդ, քանի որ ան-
հունին մէջ հիւլէ մըն է, չի կրնար յաւակնիլ
բացառաձեռն ճշմարտութիւնը ձեռք անցընել կա-
րենալու, մտածել թէ աղայական եւ անարդար
յղացում մըն է Յայտնութիւնը — որ՝ եթէ
իրական ըլլար՝ պէտք էր միեւնոյն ձեռով աւան-
դուէր ամբողջ մարդկութեան, մինչդեռ ամէն
ազգ տարբեր ձեռով զս-ն ընդունած ըլլալ կը
կարծէ, — մարդկային կեանքի մեծագոյն պար-
տականութիւնը նկատել ճշմարտութեան հե-
տախուզումը՝ հիմնուելով բանականութեան
վրայ միայն, որ անկատար բայց միակ ապահով
լպպութեն է մարդուն տրուած, խորշիլ ու եւ մէ-
կուն ըսնի ընդունել տալէ տիեզերքը եւ կեանքը
բացատրելու այս կամ այն ձեւը, լանալ որ մար-
դիկ իրար չկենդեքեն՝ ցնորքներու համար որոնց
տականութիւնը մարդկային բանականութեան հա-
մար շատ դժուար ապագացանելի է, — անա՛
ինչ որ կը դաւանին ազատախոհները, եւ անա՛
ինչ որ Պ. Մանկաստանն բանաձեւած է իր
Նոր Կրօնագիտութեան մէջ ։ Սկայ աւելի գեղե-
ցիկ գործ մը՝ մարդկային ուժերուն համար,
քան այս գործը որ կը ձգտի քանդել ինչ որ
մարդկը դայլ դարձուցած է իրարու դէմ եւ
հաստատել տիրապետումը մասուր ազատու-
թեան որ միայն կարող է եղբայրացնել բոլոր
մարդկութիւնը ։ Ոչ մէկ ազգ այնքան տառա-

պած չէ կրօնքի այդ հին ըմբռնումէն որքան
հայ ազգը. մեր բոլոր թշնամիները այս ինչ
կամ այն ինչ « յայտնուած գրքին », այս ինչ
կամ այն ինչ « Աստուծոյն » անունով է որ
եկած են բզբառել մեր ցեղը. ու սարսեղացի
բան մըն է մտածել որ այդ թշնամիներուն մէջ
ունեցած ենք ազգեր՝ միեւնոյն Գրիտտոսին հե-
տեւող, բայց որոնք քանի մը ֆրազի տարբե-
րութեան համար՝ դիրնէք կը կարծէին բացառ-
ձեռն ճշմարտութեան տէր եւ ատով իրենցմէ
այդ մասին տարբերողները արժանի կը նկատէին
հուրի եւ սուրբ մասնաւորաւ Ահաւոր բան մըն
է նաեւ մտածել որ մեր ցեղը, ներքնապէս իսկ
պատակուած, ինքզինքը իր ձեռքերով բզբառ-
ած է բաժնուկելով հաստատուելու որոնց տա՛նք
այս ինչ համոզումով, այլք այն ինչ բառերով կը
բացատրէին եթէ ազգուած յայտնութիւնը ։ Հայ
մը որ ա՛յնքան հեղինակութեամբ ու փայլով կը
մասնակցի մարդկութեան մեծագոյն դժբաղդու-
թիւնը կազմող այդ ցուին բուժման գործին,
կը կատարէ ուրեմն դեր մը որ օգտակար է
ամբողջ մարդկութեան, այլ եւ մասնաւորապէս
մեր ցեղին ։

« Այս գրքին հեղինակը, կը գրէ Պ. Հօլթը »
A new Catechism հեղինակն հրատարակու-
թեան յառապարսնին մէջ, ծագմամբ Հայ, պա-
տին ունի Ձիքակօի Անկախ կրօնքի Ընկերու-
թեան բանախօսն ըլլալու, եւ ամէն շարաթ իր
պերճախօսութիւնը կը հմայէ երկու հազարի
չափ անձեր, որոնք, որակութեան տեսակէտով,
հետեւորդներու ամենէն բազմաթիւ գումարումն
են որ ծանօթ ըլլայ ու եւ երկրի մէջ ։ Աւելի
բազմաթիւ գումարումներ ունինք մենք Անգլիոյ
մէջ, բայց « տոկոս » գլուխներ են որ զանոնք
կը կազմեն ։ Պ. Մանկաստանին ունեցողները
բանականութեան որդիներ են, որոնք կը փնար-
են Միտքը եւ Բարոյականը ։ Այդ ցեղը շատ
աւելի հազարագիւտ է Open Court Publishing
Company, որ Ձիքակօի՝ այդ կենդանի ու
մեծազորող քաղաքին՝ մէջ հաստատուած է, մէկ
քանի անգամ սոցալացած է այդ դիրքը, ամբի-
կացի ընթերցողներուն դիւրութեանը համար ։
Rationalist Press Associationը իրաւունք ու-
նեցած է՝ կարծեմ՝ որդեկու թէ Մեծն-Բրիտա-
նիոյ ընթերցողներուն նմանօրինակ դիւրութիւն

մը պէտք էր տալ այս ինքնատիպ ու նոր կրօնագիրութիւնն ունենալու :

« Ամենէն դժուար ձեւը գրական շարադրութեան , որ ընթերցողը չհազարգեւելու ընտելիւնն ունենայ , անտարակոյս « կրօնագիրութեան » ձեւն է :

« Հեղինակը պէտք է վարժ ըլլալ բանակերպներու խորունկ ուղիւսին մէջ մխրճելու , հոն գտնելու համար այդ խորութեանց մէջ թաղուած էական իրողութիւնները : Կրօնագիրութիւն մը կարճ ու հեշտ մեթոտ մըն է նիւթի մը մասին որոշ ծանօթութիւն մը ստանալու : Տեսարանի վրայ երկու անձ կայ միայն , — Հարցնողն ու Պատասխանողը : Լաւ հարցնող մը սակեալատիպ տիպար մըն է : Պէտք է գիտնայ թէ ի՞նչ տեղեկութիւններ հարցնելու է : Եթէ հասարակ բանքը հարցնէ , բանի մը չի ծառայեր , եթէ իր հարցումները անորոշ ըլլան , կարելի է պատասխանելու Պատասխանողը պէտք է տիրացած ըլլալ վէճի եմթերկուած խնդրոյն , եւ որո՞շ իր մտածածն արտայայտուին մէջ : « Նոր կրօնագիրութիւն »-ը այս յատկութիւնն ենք ունի : Ամենէն յանդուգնը , ամենէն կեանքոտը , ամենէն պլուզանն ու հրահանգին է այն բոլոր գործերէն որ գոյութիւն ունին այս հիւղին մէջ : Կը խուժէ մարդկային գիտակցութեան զլլուելու որ դաշտերուն մէջ զոր կրօնքներդ գերբնական սարսափներով պատած են՝ ինչպէս պատուարներով . կը սիրէ ինչ որ զեղեցիկ է եւ ցոյց կուտայ ինչ որ չարափորուած է : Նօթերը բազմաթիւ են , եւ կը վերաբերին նախանշանց չըջանին ինչպէս նոր ժամանակներու . ամենքն ալ այնքան ուշադրու են որքան բնագիւղը : Այս գիրքը աստուածաբանութեան եւ բանականութեան համայնագիտարան մըն է՝ ընկուզի կծեպի մը մէջ տեղաւորուած :

« Հետախուզութեան Ոգին , որուն հետաքրքրութեան փրկարար առարկան է ճշմարտութեան ստուգումը , գիտակցութեան ամենէն արդիւնաւոր գործիքն է զոր ունի մարդկութիւնը : Լաւ գրեւոր հարցում մը հանքագործին քարնափոխ կը նմանի , — որ ոսկին կ'ազատէ զայն չրկապատող գաւարդէն : Սխալանքի ամբողջ սխալներէն երբեմն գետինը կ'լայնան ճիգին տակ հարցումներու , որոնց պատասխան կարելի չէ տալ :

« Ամէն սխալանք կը պարունակէ ներքին հակասութիւն մը , որ կրնայ յայտնուիլ ազատարար հարցումով մը , մինչ հակընդդէմ հաստատումներու ամբողջ թնդանօթաձգութիւն մը պիտի չկարենար պարփպը ճեղքել :

« Փաստերու առկա կարելի է խուսափիլ , բայց ուղղամիտ ու պատշաճ հարցում մը թըշնամութիւն չի ստեղծ'ր եւ պատասխան մը կը պահանջէ , եւ կամ՝ լուծութիւնը խոստովանութիւն մը կը դառնայ սխալանքի կամ տգիտութեան :

« Այս կրօնագիրութեան հեղինակը շատ դատողութիւն ցոյց տուած է հարցումներու ընտելութեան մէջ : Պատասխանները պարզ են եւ առանց յաւակնութեան . անոնք կը հասնին արագ եւ որոշ , յաճախ բերելով անտիպ հմտութիւն մը որ անակնկալին հրապարչն ունի : Այդ պատասխանները չեն քակուտուիր ծանրաբեռն կառքերու պէս , այլ կը թուին անթել հեռագրով զրկուած նամակի մը պէս , արգելքները փոխելով , խոչընդոտներու վրայէն անցնելով , նոր մտածման ուղիւսին վերելն : Ինչպէս որ պատշաճ է մեր ժամանակին արագամիտ ոգւոյն , այդ պատասխանները հակիրճ կերպով արտայայտուած են : Բաւերու շտապութիւնը կ'աղքատացնէ դանինք բաժնուրէ ճաշակը : Եւ կ'ապականէ դանինք ընդունողներուն ճաշակը :

« Պ. Մանկասարան , Փոկոնի պէս , քիչ ղինուորով կը յաղթէ եւ քիչ խօսքով կը համոզէ . լաւագոյն կերպով կարելի չէ որակել , կ'ըսէ Լէնսոն , ճշմարտապէս մեծ զօրապետ մը կամ վարպետ մը : »

Իսկ մերի վանտերովելու , պերճագացի մեծանուն ընկերակրակարն բանաստեղծ , Լը Փիսիյ թերթին 1904 մարտ 9ի թիւին մէջ հետեւեալը կը գրէր Մանկասարանի գրքին մասին(1) .

« Բանասրական կուսակցութիւնը եւ ազատաստութիւնը ուրոյն կազմակերպութիւններ են : Իրենց գործունէութեան ոլորտը նոյնը չէ : Կարելի է բանասրական կուսակցութեան պատկանիլ առանց ազատաստ ըլլալու : Կարելի է ազատաստ ըլլալ առանց բանասրական կուսակցութեան պատկանելու : Բայց մերինքն պէս

(1) Գրքին ֆրանսերէն ծարգմանունն սկզբը զընտած է այդ յօդուածն իբր յաւաքարս :

երկրի մը մէջ ուր քահանաները հետզհետէ « քափթալիզմ » ինչ սքեմաւոր ժամտարմինները կը դառնան, անխուսափելի է որ չիման կէտերը բազմապատկուին ընկ'ըրվարական փրփականութիւն եւ բանավարական փրփականութիւն միջեւ : Թաճախ, արգարու, մարդիկ իրենց ընկերական անտեսութեան կրօնքը ունինք. անտեսական ազատագրումը կը պատաստէ մտաւորական կապարձակութիւնը, մտաւորական կապարձակութիւնը կը նպաստէ տնտեսական ազատագրումին :

« Այս պայմաններուն մէջ, ազատութեան խոյ մերեւոյ մզած ժրջման փրփականութիւնը ի հարկէ անաղին աղբեցութիւն կը գործէ ընկերվարական չարժման վրայ : Երբ ան առաջնորդուած է Կուչիմութիւնը, տեսութեանց լայնութեամբ, անկեղծ հաւատքներու յարգանքով, երբ իբր նպատակ եւ իբր արդիւնք ունի աշխատանքները բարոյապէս եւ գիտնականապէս դաստիարակել, մեզի համար թանկագին օժանդակ մըն է : Ընդհակառակը, երբ ան կը կայանայ կոպտ յարձակմանց, նախատախից կատակաբանութեանց, անհատական խղճմանքին դէմ գործուած ճշմարիտ ռեփներու մէջ, մեզի շատ ծանր վնաս կը հասցնէ :

« Արդ, կարելի չէ ուրանալ որ շատ յաճախ բանավարական փրփականները շատ պակասաւոր կերպով կը կատարուին, զազափարններու ինչպէս ձեւի, փաստերու ընտրութեան ինչպէս դանձը ներկայացնելու եղանակի տեսակէտով :

« Փոխանակ քննադատութեան նորագոյն աշխատութիւններէն ներշնչուելու, փոխանակ ցոյց տալու աշխարհիս աստուածաբանական յղացման ու գիտական յղացման միջեւ գոյուած թիւն ունեցող հակասութիւններու մէջ անհատութիւնները, փոխանակ մատնանիլ ընելու եկեղեցիին յարաճուն հպատակումը « քափթալիզմ » դասակարգի շահերուն, կ'երթան փնտռել՝ վոլթերեան պոլիթեալութեան գինարանին մէջ՝ անմարսելի ծաղրաբանութիւններ, մըլոտսած կատակներ, հինցած պարսաւաբանութիւններ, որոնք անշուշտ իրենց գոյութեան իրաւունքն ունեցան այն շրմանին ուր յղացուեցան, բայց որոնք այսօր ուրիշ արդիւնք չեն կրնար ունենալ բայց եթէ մեզ ծնածդելի դարձնել՝ լուսամիտ կաթոլիկներու աչքին, կամ

մեզ զգուելի դարձնել՝ պարզ հոգիներուն համար :

« Թաճախ կը գանդատինք՝ եւ իրաւամբ՝ ապուշութենէն այն պարսաւագրներուն զոր կղերամոյները կը հրատարակեն ընկերվարականութեան դէմ : Անոնք իրաւունք պիտի ունենային մեզի պատասխանելու. թէ բանավարական հաւատքներու այս ինչ կամ այն ինչ թիւերը անոնցմէ շատ վար չեն մնար : Որովհետեւ իրօք անուր բան մըն է որ տասնեւիններորդ դարու վաղորդայնին, Ռոնաններու, Քոնթերու, Հարնաքներու եւ այլքան ուրիշներու աշխատութիւններէն յետոյ՝ կրօնական զգացման ծագմէն եւ քնաշրջութեան մասին, դեռ ըտողներ գտնուին թէ քրիստոնէութիւնը շարժականներու եւ աճապարներու հնարք մըն է, թէ Յիսուս « կը զուարճանար ձեռնածուական խաղեր ընելով », թէ քրիստոնէայ մարտիրոսները « աւելի ապուշ էին քան չար », թէ եկեղեցւոյ խորհուրդները « քահանաներու խառնաշաղկապութեան զգալի նշաններ են », թէ մարդ կիրակի օրը աշխատելու է՝ իր հակակղերակաշուէթիւնը ապացուցանելու համար, եւ թէ խոտով սնարանները արտաքինացի փոխելու է՝ մտաւորական ազատագրումը հռչակելու համար :

« Ողբալի չէ՞ որ հոգիներու առաջնորդութեան կոյուած մարդիկ ժամանակ ու դրամ զոհեն՝ յայպիսի քաշկռտուքներ տարածելու համար, մինչդեռ ա'յնքան գեղեցիկ ու բարի գործեր կան կատարելու, որոնց չնորհիւ կարելի պիտի ըլլար աշխատանքներուն ծանօթացնել քննադատութեան կամ փորձառական գիտութեան վերին արդիւնքները :

« Կը շատանա՞մ յիշելով, այն հրատարակութիւններուն մէջէն որ նոր լոյս տեսած են եւ որոնք, իրենց աճան գնով, համեստ քաղկներու մատչելի են, իէօ էրրերայի պատուական պրոչիւր Տարվիկիզի մասին, հաւաքածուն դասերուն զոր կոպէս տ'Ալվիէլլա կ'արտասանէ « Համալսարանական ընդարձակում » ինչ մէջ՝ Բրիտանիկոլոքիան ծագման մասին, եւ կամ Մանկասարանին նոր Կոնգրեսիոնը, որ նոր երեւցաւ՝ Աշխարհ առանց Աստուծոյ տնտղւում(1) :

(1) Cornély et Cie. éditeurs, 101, Rue de Vaugirard. Գին 1 ֆր. 50 :

«Այս փերջին գրքին հեղինակը, ծագմամբ Հայ, ինքզինքը կը կոչէ լատինացի Ձիթակօթ» «Անկախ Կրօնքի Ընկերութեան», Աւերի ճիշդ պիտի ըլլաւ ըսել «Ամէն կրօնքէ անկախ ընկերութեան», որովհետեւ այն քանի մը էջերը զոր մեղքի կ'ընծայէ Մանկատարեան, կ'արային ո եւ է գրապաշտի կողմէ ստորագրուի :

«... Ձեռ գրտեր ո եւ է հրատարակութիւն մը այս ճիւղին մէջ՝ որ այս գրքին չափ յատակ, ուղղամիտ, ամենուրեք մատչելի ըլլայ ու միանգամայն ամենուրեք համար հրահանգիչ : Ուսումնականին համար շահեկան է սնոր ընթերցումը : Աշխատաւորը հոն պիտի գտնէ, հակիրճ եւ գիրքմբանելի ձևով մը, ճշգրիտ ծանօթութիւններ կրօնական խնդիրներու արդի վիճակին վրայ :

«Նոր կրօնագիտութիւն» ով՝ հարիւր փարսախ հետեւ ենք հակադարձ կղերմադուութենէն, յեղաշրջուած կաթոլիկութենէն, որ շատ յաճախ կը տեսնուի բանավարական միջավայրին : Ըստ մէջ, Գիտական «տոկոս»եր չեն հակադրեր այսպիսի՝ կրօնական վարդապետութիւններու, Գիտութիւնը մեծ Գ ով եւ Կրօնը մեծ Կ ով մը գրելով : Հեղինակը ինքզինքը ծագելի չի դարձնիր յայտարարելով թէ բոլոր կաթոլիկները կա'մ խաբարաներ կա'մ ապուշներ են, եւ թէ բոլոր կրօնները շարլաթանութեան ու խաբէութեան տրդիւնքներ են : Կը ճանչնայ լիովին այն ծառայութիւնները զոր եկեղեցին մատուցած է անցեալին մէջ, բայց ցոյց կուտայ նաեւ թէ դերմնականին վրայ հաւատքը կը նուազի՝ քանի դառական գիտութիւնները կը յառաջդիմեն, եւ թէ հետեւաբար, ապագային կրօնքը, կամ՝ եթէ կը նախընտրէ՝ «անկրօնութիւնը», ուրիշ բան պիտի չըլլայ բայց եթէ «հաւատք» ճշմարտութեան վրայ, վստահութիւն թէ այդ գիտակցութեան վրայ կարելի է յոյս դնել կեանքի բարձրագոյն նպատակներուն հասնելու համար »(1) :

Պ. Մանկատարեան, զոր հառչոյն ունեցայ անձնապէս ծանչնալու, երբ տարիի մը չափ առաջ Փարիզէն անցաւ՝ երթալու համար Հռոմի ազատախօսներու Համաժողովին, իր «գործին մարդն» է. փոքրիկ նուրբ լղուտ անձ մը, սի-

րուն դէմքով մը՝ զոր կը լուսաւորեն երկու սեւ, կրակոտ ու միանգամայն քաղցր ու խորունկ աչքեր, եւ որ վերտ ու կորովի երիտասարդութիւնով մը միշտ համակուած կը մնայ՝ հակառակ որ իր մազերուն սեւն արծաթախառն սկսած է ըլլալ ու պիկները սխրոտած են արդէն տարիններու փոշիէն : Իր պարզ ու շնորհալի ձեւերը, իր անկեղծ ու անսեթեւեթ խօսակցութիւնը՝ անդիմադրելի հրապույր մը ունին որ ըմբռնել կուտայ մեծ ձգողութիւնը զոր ամբոխներուն վրայ կ'ազդէ ինքը, երբ իր մտքին ու անձին բոլոր ելեկտրականութեամբ զինուած՝ կը խօսի իր սիրական դազափարներուն վրայ :

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

Նոր կրօնագիտութիւն

ԳԼՈՒԽ Ա.

արցում. — Ի՞նչ է կրօնը :

Պաշտախան. — Հաւատք՝ ճշմարտութեան :

Հ. — Սահմանեցէ՛ք ճշմարտութիւնը :

Պ. — Ամենանպատեալ գիտակցութիւնը ուրուն կարելի է հասնիլ ո եւ է խնդրոյ մը մասին :

Հ. — Ի՞նչ ըսել է «հաւատք ճշմարտութեան» :

Պ. — Այն վստահութիւնը թէ կարելի է հիմնուիլ այդ գիտակցութեան վրայ՝ կեանքի բարձրագոյն նպատակներուն հասնելու համար :

Հ. — Ի՞նչպէս մարդ մը կրնայ ցոյց տալ իր հաւատքը՝ ճշմարտութեան :

Պ. — Իր ընթացքը բարձրացնելով մինչեւ իր գիտակցութիւնը :

Հ. — Ի՞նչպէս ճշմարտութիւնը, այսինքն

(1) Մանկատարեան. — Նոր կրօնագիտութիւն :